

Historisch kader: Kenmerkende aspecten van de periode 1870-1900

De 19de eeuw: Europeanen gaan zichzelf als toonaangevend in de wereld beschouwen

In de 19de eeuw vond de opkomst van de moderne geïndustrialiseerde wereld plaats. Zie daarvoor blz. 20-21.

De Europeanen gingen zichzelf op ieder gebied als toonaangevend in de wereld beschouwen. Op het gebied van wetenschap, techniek en industrie verwierf Europa inderdaad een grote voorsprong op Afrika en Azië. Dankzij die voorsprong wisten veel Europese staten in de loop van de 19de eeuw een koloniaal rijk te veroveren. De belangrijkste waren Engeland, Frankrijk en Nederland.

De tijd van het modern imperialisme

De industrialisatie en het politieke overwicht van Europa maakten het graven van het Suezkanaal mogelijk. Na de opening ervan in 1869 werd het voor de Europese mogendheden gemakkelijker contacten met het koloniaal bezit in Azië te onderhouden.

De tijd daarna tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog wordt vaak aangeduid als de tijd van het modern imperialisme.

Met modern imperialisme wordt bedoeld het proces van versnelde uitbreiding van westerse macht in gebieden die tot op dat moment niet, of slechts op papier, door een westers land werden bestuurd. Daarbij werden die gebieden onder daadwerkelijk politiek gezag en koloniaal bestuur gebracht.

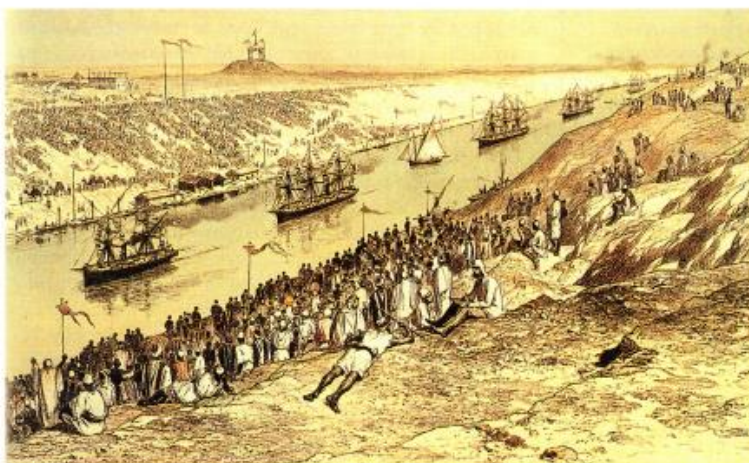
Het modern imperialisme kwam voort uit politieke, economische en culturele motieven.

↳ Italiaanse prent uit begin 20ste eeuw. De wens van de Duitse keizer Wilhelm II om naast de andere grote koloniale mogendheden ook een groot Duits koloniaal rijk op te bouwen wordt aan de kaak gesteld.

De politieke motieven

West-Europese staten gingen het bezit van koloniën beschouwen als een kenmerk van macht. Staten met veel koloniën zouden een grotere rol kunnen spelen in de wereldpolitiek. Nationalisme speelde daarbij tevens een rol.

↳ Het Suezkanaal is tot stand gekomen op initiatief van de Fransman Ferdinand de Lesseps. Hij richtte een maatschappij op en wist van de Turkse regering (die toen over Egypte heerste) toestemming te krijgen voor het graven van het kanaal. Na tien jaar werken werd het kanaal geopend (1869). Daarvan zie je hier een afbeelding uit die tijd. Onder de vorstelijke gasten was ook een Nederlandse prinses. De reis naar Nederlands-Indië werd dankzij het Suezkanaal veel korter. Talloze Nederlandse schepen met mensen en producten zouden daarna het kanaal doorvaren, heen en weer naar 'de Oost'.

↳ Schilderij vervaardigd voor een wereldtentoonstelling in Parijs eind 19de eeuw

De economische motieven

Ook in economisch opzicht was er voor West-Europese landen voordeel te behalen bij het bezit van koloniën. Voor de westerse industrie waren grondstoffen nodig. Sommige grondstoffen, zoals katoen en rubber, waren in Europa niet te vinden. Andere grondstoffen waren er wel, maar niet in voldoende hoeveelheden, bijvoorbeeld olie. Men zocht bovendien afzetgebieden buiten Europa, omdat de westerse fabrieken meer goederen produceerden dan in Europa verkocht konden worden.

De 'beschavingsopdracht' als motief

Ook een cultureel motief speelde mee: een 'beschavingsopdracht'. Veel Europeanen vonden dat zij de taak hadden om in de rest van de wereld te zorgen voor wat zij als beschaving en dus vooruitgang beschouwden. Er moest bijvoorbeeld onderwijs, medische zorg en een beter bestuur komen. Dit werd door de Engelsen 'the white man's burden' genoemd. Het sloot aan bij de Europese superioriteitsgedachte: inheemse volken waren niet minder dan westerse volken, maar waren in de ogen van veel Europeanen nog onontwikkeld en primitief.

Men vergeleek de inheemse volken met kinderen, die opgevoed moesten worden. Men dacht dat de inheemse volken wachtten op hun 'bevrijding' van de slechte en onbetrouwbare lokale hoofden, en op de instelling van een geordend bestuur. Men nam dus een paternalistische houding aan: Nederland zou 'als een vader' voor zijn onmondige 'kinderen' in Indonesië moeten zorgen.

In het Nederlands koloniaal beleid kwam deze beschavingsopdracht tot uiting in de 'voogdijgedachte', die in hoofdstuk 4 besproken wordt.

↳ De schilder T. Jones Barker bracht in 1861 een motief voor het imperialisme in beeld: de Britse koningin Victoria biedt een Bijbel aan een vertegenwoordiger uit de Engelse koloniën aan.

↳ De West-Europeanen zijn berucht om hun slavenhandel tijdens het kolonialisme. Vooral dankzij acties van de abolitionisten (zie hier de beroemde plaquette die de aardwerkfabrikant en abolitionist Thomas Wedgwood massaal verspreidde) werd aan het begin van de 19de eeuw de slavenhandel afgeschaft en halverwege de 19de eeuw ook de slavernij in de VS en in de West-Europese koloniën. In de tijd van het modern imperialisme bestreden vooral de Britten in hun koloniën in Afrika de slavernij die toen nog steeds werd bedreven door Afrikanen en Arabieren en waarvan vooral Afrikanen het slachtoffer waren.

3 1870-1900: Liberalisme en Ethische Politiek

1 POLITIEKE VERANDERINGEN: DE VESTIGING VAN HET NEDERLANDS GEZAG IN DE ARCHIPEL

Nederland vestigt tussen 1870 en 1890 overal in Indonesië zijn politiek gezag

Aan het einde van de 19de eeuw waren alle buitengrenzen van de Nederlands-Indische archipel internationaal erkend. De laatste gebieden die ter discussie stonden, werden in verdragen met de aangrenzende koloniale mogendheden (Engeland en Portugal) geregeld. Daarbij ging het om het Nederlandse gezag in Kalimantan (Borneo) en Timor.

Binnen Indonesië waren er echter gebieden waar het koloniaal bestuur nog niet echt was doorgedrongen en die dus slechts op papier onder Nederlands gezag stonden.

Officieel een 'politiek van onthouding' in de Buitengewesten
In de Buitengewesten (gebieden buiten Java en Madoera) werd officieel een 'politiek van onthouding' gevoerd. Met inheemse vorsten werden wel contracten gesloten, waarbij de vorsten het Nederlands gezag in naam erkenden en economische voordelen beloofden, in ruil voor militaire steun en politieke garanties. Zo vond in die gebieden een geleidelijke versteviging en intensivering van het Nederlands gezag plaats. Maar er werden geen

nieuwe gebieden of vorsten onder Nederlands gezag gebracht. Grote militaire veroveringen in de Buitengewesten werden door de regering lange tijd niet wenselijk geacht.

Want men verwachtte niet dat de Buitengewesten veel financieel voordeel zouden opleveren, terwijl de kosten van verovering en bestuur hoog zouden zijn.

Toch op kleine schaal uitbreiding van het koloniaal gezag in de Buitengewesten

Op kleine schaal werd het koloniaal gezag in de Buitengewesten toch uitgebreid. Daarvoor werd het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) ingezet. Het KNIL was een beroepsleger. De officieren waren Europeanen. De onderofficieren en soldaten bestonden uit Europeanen, Indo-Europeanen en – in meerderheid – Indonesiërs. Het KNIL ondernam korte strafexpedities (het zogenaamde 'tuchtigen'). Dat gebeurde zowel om politieke als om economische redenen. Politiek om verzet te onderdrukken en economisch bijvoorbeeld om een einde te maken aan zeeroverij en opiumsmokkel of om greep te krijgen op gebieden met delfstoffen.

Deze acties vonden lang niet altijd plaats op last van de regering in Den Haag of Batavia. Vaak weken lokale bestuursambtenaren en militairen af van de officiële regeringspolitiek.

☛ Atjeh bleek bijzonder moeilijk onder Nederlands koloniaal gezag te brengen. De Nederlanders hadden zich weinig met Atjeh bemoeid tot ze in 1873 besloten een eind te maken aan de zeeroverij onder leiding van de sultan van Atjeh in de Straat van Malakka. Maar Atjeh liet zich niet onderwerpen (zie blz. 38).

In 1891 vroeg het gouvernement islamkenner dr. C. Snouck Hurgronje om advies. Deze rapporteerde dat de werkelijke macht in Atjeh niet bij de sultan, maar bij een aantal hoofden en geestelijke leiders lag. Om tweedracht te zaaien probeerden de Nederlanders sommige machthebbers over te halen om bondgenoot te worden in ruil voor steun tegen hun 'concurrenten'. Eén van degenen met wie dat scheen te lukken, was Teukoe (geestelijke leider) Oemar. Op de foto hiernaast zie je hem temidden van enkele volgelingen. Hij kreeg als bondgenoot van Nederland in 1893 grote hoeveelheden wapens. Maar in 1896 pleegde Teukoe Oemar 'verraad' door zich weer bij het verzet aan te sluiten. In 1899 werd hij in een hinderlaag gelokt en gedood. Voor de Indonesiërs behoort Teukoe Oemar tot de grote mannen uit hun geschiedenis, geëerd bijvoorbeeld in schoolboeken en op postzegels. In de stofomschrijving komt hij niet voor.

Veranderingen in de Nederlandse politiek na 1890

Modern imperialisme in de Buitengewesten

Na 1870 begonnen de grote mogendheden hun invloed in de niet-westerse wereld uit te breiden. Dit leidde tot concurrentie tussen de grote mogendheden.

In Nederland bestond angst dat gebieden in de Indonesische archipel waar de Nederlandse aanwezigheid niet duidelijk was, door andere mogendheden zouden worden bezet. De 'politiek van onthouding' maakte daarom geleidelijk plaats voor de expansiedrang van het modern imperialisme.

Geheel Indonesië moest onderworpen worden aan het Nederlands gezag, waar nodig met geweld.

Deze nieuwe Nederlandse politiek kwam tot uiting in de Lombok-expeditie en de Atjeh-oorlog (zie blz. 36).

De relatie met de vorsten in de Buitengewesten verandert

De imperialistische koers kreeg op politiek vlak vorm in de *Korte Verklaring*, ontworpen door de islamkenner C. Snouck Hurgronje. Daarin moesten de vorsten verklaren het Nederlands gezag te aanvaarden, de regels van het gouvernement te zullen volgen en geen zelfstandige buitenlandse politiek te zullen voeren. De Korte Verklaring kwam in de plaats van de contracten met de vorsten. Het grote verschil tussen de contracten en de Korte Verklaring was dat de contracten een bondgenootschap inhielden, terwijl de Korte Verklaring onderwerping aan het Nederlands gezag betekende. De relatie tussen het Nederlands gezag en de indonesische vorsten veranderde erdoor.

Het 'zelfbestuur' dat de vorsten overhielden, werd sterk beperkt door het beleid van het gouvernement en de aanwezigheid van Nederlandse bestuursambtenaren. Vorsten die de Korte Verklaring niet vrijwillig tekenden, werden met geweld aan het Nederlands gezag onderworpen.

2 ECONOMISCHE VERANDERINGEN: PARTICULIER INITIATIEF EN EXPANSIE

Kritiek op het Cultuurstelsel

Na 1840 kwam in Nederland het liberalisme sterk op. De liberalen stonden kritisch tegenover het koloniaal bestuur in het algemeen.

Hun kritiek richtte zich in het bijzonder op het Cultuurstelsel:

- De liberalen waren voor vrije arbeid en vrije handel. Het Cultuurstelsel was daarmee in strijd, want het betekende gedwongen arbeid en een staatsmonopolie op de handel in de Indische producten.
- Sommige liberale critici waren ervan overtuigd dat het Cultuurstelsel verderfelijk was voor de Javaanse bevolking. Zij vonden bijvoorbeeld dat de hongersnood omstreeks 1850 veroorzaakt was door het Cultuurstelsel.
- De liberalen waren echter ook uit op economisch eigenbelang: zij wilden de kolonie openen voor particulier initiatief van Europese ondernemers en handelaars.

Weg vrij voor particulier initiatief in mijnbouw en landbouw

Door de liberale grondwet van 1848 verschoof in Nederland de macht van de koning naar het parlement. Daarin gingen liberale politici de toon aangeven.

Op een baggermolen in Deli poseren een Nederlandse ondernemer en zijn personeel. Ze hebben even het ontginnen van land ten behoeve van het verbouwen van tabak onderbroken.

Dat had gevolgen voor de koloniale politiek na 1848:

- het Cultuurstelsel werd geleidelijk afgeschaft.
- Nederlands-Indië werd in toenemende mate opengesteld voor particulier initiatief.

Particuliere ondernemers werden vooral actief op het gebied van mijnbouw en landbouw.

Sterke uitbreiding van de mijnbouw

Expedities door wetenschappers en avonturiers hadden tot de ontdekking van bodemschatten als olie, tin, steenkool en goud geleid. Daardoor kwam de mijnbouw op gang.

Tot 1850 had de koloniale overheid zelf alle delfstoffen gewonnen, maar de Mijnewet van 1850 maakte het mogelijk dat ook particuliere ondernemers toestemming kregen om delfstoffen te winnen (concessies).

Groot succes hadden bijvoorbeeld twee ondernemers die op het eiland Billiton tinmijnen gingen exploiteren (1852) en de Billiton Maatschappij oprichtten (1860).

In 1892 begon de 'Koninklijke' (Aardoliemaatschappij) met de winning van aardolie op Sumatra, in 1897 gevolgd door het Britse bedrijf 'Shell' bij Balikpapan (Borneo).

Vanaf 1902 gingen de twee bedrijven samenwerken. Daaruit groeide het wereldconcern 'Koninklijke/Shell'.

Suikerwet en agrarische wet: gevolgen voor de landbouw

De Suikerwet van 1870 luidde de geleidelijke opheffing van de gouvernementscultures in en daarmee het einde van het Cul-